

Μια πρωτοποριακή μελέτη

Του Νίκου Δεμερτζή*

Σπύρος Μοσχονάς

Ιδεολογία και Γλώσσα

εκδ. Πατάκη, σελ. 338

Η ιδεολογία είναι από τις πιο δύσκολες έννοιες του πολιτικού και επιστημονικού λεξιλογίου. Η δυσκολία της έγκειται στο «πώς» και στο «πότε» θα μιλήσει κανείς γι' αυτήν. Επιπλέον, έγκειται στο ότι είναι μάλλον αδύνατον να υπάρξει πολιτική και επιστημονική σκέψη εκ προοιμίου «καθαρή» από την ιδεολογία. Ως εκ τούτου, η ανάλυση της ιδεολογίας δεν είναι απλώς ένα γνωστικό αντικείμενο γύρω από το οποίο έχουν γραφεί τα πλείστα όσα, αλλά και ένα κρίσιμο όριο αυτοκατανόησης της ίδιας της αναλυτικής σκέψης.

Κατά καιρούς, οι δυσκολίες αυτές έχουν οδηγήσει ορισμένους θεωρητικούς να προτείνουν άλλοτε την απόσυρση της έννοιας (π.χ. Foucault) και άλλοτε την αποκάθαρσή της (π.χ. Geertz). Σε κάθε περίπτωση, όμως, όπως κι αν ορίσει κανείς την ιδεολογία, βρίσκεται μοιραία σε μια σχέση διπλής εξάρτησης από τη γλώσσα. Σε ποικίλους βαθμούς, αφενός μεν κάθε ιδεολογία φέρεται και εγγράφεται στη γλώσσα - για την ακρίβεια σε μία γλώσσα. Μια ιδεολογία οφείλει να διατυπωθεί, να γίνει αντικείμενο αφήγησης. Αφετέρου δε, για κάθε ανάλυση της ιδεολογίας είναι απαραίτητη μια γλώσσα - η γλώσσα της κοινωνικής επιστήμης εν προκειμένω. Έτσι, η γλώσσα της επιστημονικής και συστηματικής ανάλυσης είναι μια μεταγλώσσα της γλώσσας στην οποία είναι διατυπωμένη η ιδεολογία χωρίς όμως να ανάγεται σ' αυτήν. Το ζήτημα περιπλέκεται έτι περαιτέρω όταν αντικείμενο της ανάλυσης δεν είναι μια συνηθισμένη πολιτική ιδεολογία (π.χ. ο εθνικισμός, ο ρατσισμός, ο φεμινισμός, ο κομμουνισμός κ.λπ.), αλλά μια γλωσσική ιδεολογία: μια ιδεολογία δηλαδή που περιβάλλει συγκεκριμένες συλλογικές εκδηλώσεις ή θέματα που έχουν αντικείμενο τη γλώσσα (π.χ. το γλωσσικό ζήτημα, η γλωσσική τυποποίηση, ο λεγόμενος αφελλισμός της γλώσσας μας κ.λπ.).

Τολμηρή προσέγγιση

Σ' αυτό το ολισθηρό και σύνθετο πεδίο κινείται με πρωτόγνωρη ωριμότητα και τόλμη το βιβλίο του Σπύρου Μοσχονά, ένα από τα πιο απαιτητικά και ζηλευτά κείμενα που έχουν γραφεί τα τελευταία χρόνια. Ούτως ή άλλως, στην Ελλάδα, οι σοβαροί τίτλοι που αναφέρονται στη σχέση γλώσσας και ιδεολογίας, αλλά και στην ίδια την έννοια της ιδεολογίας είναι λίγοι. Η συμβολή του Μοσχονά έγκειται στο ότι ως γλωσσολόγος συνδυάζει με απόλυτα δόκιμο τρόπο την κριτική θεωρία της ιδεολογίας με την παράδοση της αναλυτικής φιλοσοφίας και τη σημασιολογία για να καταλήξει σε ένα βήμα προς βήμα αρχιτεκτονικό επιχείρημα.

Εκ των αρετών του βιβλίου είναι ότι, μολονότι η γλώσσα είναι παρούσα διαρκώς, δεν υποπίπτει στην αγοραία εκδοχή ότι τα πάντα είναι ιδεολογία (διαχωρίζει δηλαδή ο συγγραφέας, έστω και ιδεοτυπικά, τις έννοιες-ιδέες από την ιδεολογία). Επίσης, διακρίνοντας τις μη γλωσσικές από τις γλωσσικές ιδεολογίες (σ. 223, 271) παρεμβαίνει στον δημόσιο διάλογο απομυθοποιώντας μερικές στερεοτυπικές παραδοχές για την ελληνική γλώσσα, όπως είναι π.χ. η κρατικοποιημένη και καθεστωτική, όπως τη χαρακτηρίζει, ιδεολογία της «νεο-ελληνικής κοινής», καθώς και ο τρόπος

πανικός που συχνά-πυκνά ξεσπά γύρω από τις υποτιθέμενες απειλές της γλώσσας μας (σ. 302-311). Ο συγγραφέας τεκμηριώνει τις θέσεις του σε ενδελεχή εμπειρική έρευνα του ελληνικού Τύπου που καλύπτει την περίοδο 1976 - 2002. Μεταξύ άλλων, αναλύει περιπτώσεις «λεξιπενίας» (1985= «αρωγή» και «ευδοκίμηση»), το μονοτονικό (1982), τη διαμάχη για τα λήμματα «Βούλγαρος» και «Πόντιος» (1998-99) κ.ά.

Δεν είμαι γλωσσολόγος για να ζυγίσω με ακρίβεια τη συνεισφορά του Μοσχονά στο αμιγές γλωσσολογικό και σημασιολογικό πεδίο. Επειδή όμως οι «γλωσσικές» ιδεολογίες δεν παύουν να είναι ιδεολογίες, δηλαδή ένας επιμέρους τύπος ιδεολογιών, είμαι σε θέση, από τη σκοπιά της κοινωνικής θεωρίας, να μαρτυρήσω ότι πρόκειται για εργασία που προωθεί τον διάλογο γύρω από την κριτική ανάλυση του λόγου και της ιδεολογίας στην Ελλάδα, όπως και όσο αυτός έχει πραγματοποιηθεί από τους Φραγκουδάκη, Σταυρακάκη, Πλειό, Λέκκα, Λίμποβατς, Δοξιάδη, Δεμερτζή κ.ά. Ως εκ τούτου, στέκομαι υποχρεωτικά στο δεύτερο και μεγαλύτερο κεφάλαιο του βιβλίου, στο οποίο ο συγγραφέας αναλύει διεξοδικά (από ιστορική, κοινωνιολογική και φιλοσοφική έποψη) την έννοια της ιδεολογίας εν γένει, με φόντο τις γλωσσικές ιδεολογίες.

Δέκα άξονες

Κατά πρώτον, αντιλαμβάνεται την ιδεολογία στον πληθυντικό αριθμό: δεν υπάρχει μία και μοναδική, αλλά πολλές και ανταγωνιστικές ιδεολογίες.

Δεύτερον, βάσει και των θέσεων των Barthes και Silverstein, αναλύει-ορίζει την έννοια σε δέκα άξονες σύμφωνα με τους οποίους οι ιδεολογίες:

1. Είναι συστήματα ιδεών.
2. Οργανώνονται και διαδίδονται κοινωνικά.
3. Εγγράφονται σε πεδία συλλογικών αντιθέσεων.
4. Είναι ιστορικά φαινόμενα.
5. Λειτουργούν στερεοτυπικά.
6. Είναι ανακλητές.
7. Περιγράφονται από συστατικούς κανόνες.
8. Είναι επιτελεστικές.
9. Βρίσκονται σε μερική αντιστοιχία με την πραγματικότητα.
10. Βρίσκονται σε μερική αναντιστοιχία με την πραγματικότητα.

Πέραν αυτών δεν μπορώ φυσικά να επεκταθώ σε λεπτομέρειες. Παρέθεσα τους αναλυτικούς του άξονες ως πρόγευση για τον ενδιαφερόμενο αναγνώστη. Να σημειώσω μόνο ότι στον άξονα 4, μολονότι δείχνει ότι αν και οι (γλωσσικές) ιδεολογίες εμφανίζονται σε συγκεκριμένο χωρο-χρόνο λειτουργούν ως εάν να βρίσκονται εκτός ιστορικού χρόνου (π.χ. η «αιώνια ελληνική γλώσσα»), έχω την εντύπωση ότι ο συγγραφέας δεν διευκρινίζει αν επικεντρώνεται στην ιδεολογία *per se* (δηλαδή σε ένα ειδικά νεωτερικό σύστημα ιδεών και προτάσεων) ή στις ιδεολογικές λειτουργίες του λόγου εν γένει.

Πλην ορισμένων αμελητέων παραβλέψεων, ο υπομνηματισμός είναι πλήρης και φανερώνει υπομονετική και εξαντλητική εργασία με μείζονα κείμενα και αντικείμενα. Ο Μοσχονάς είναι σχολαστικός με την καλή έννοια του όρου. Θέλει να ξέρει και να αποδεικνύει αυτό που λέει. Το βιβλίο του συνεπώς είναι μια πρωτοτυπική και διεπιστημονική εργασία αξιώσεων.

* Ο κ. Νίκος Δεμερτζής είναι καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης στο Τμήμα Επικοινωνίας του Πανεπιστημίου Αθηνών.

